

Órizz, Szent Mihály, óvj, szép lovas Szent György,
 segíts legyőzni gyengeségemet,
 tarts, hogy megtartsak, s hogy meggyőzzek: meggyőzz –
 engedd, hogy aki voltam: az legyek.

Lator László

JÉKELY ÉS A HALÁL

A halál oka: teljes szívizomelhalás... szegény Zsolika gyermekkori szívbelhártya-gyulladás következtében egész életében súlyos szívbeteg hordozott. Koszorúér-elmeszesedésen kívül olyan aortaszűkülete és kamrahibája volt, amivel legfeljebb ötvenéves korig szoktak élni... Hála Istennek, nem tudott a szívbetegségről, és betegségtudat nélkül élhette le az életét. Csak az a négy rettenetes nap ne lett volna! – olvasom Jancsó Adrienne torokszorító tudósítását Jékely Zoltán haláláról. Elhiszem, így volt, de nem lehet-e, hogy idegeibe, sejteibe, túlérzékeny ösztöneibe mégiscsak bele volt írva valami sejtelemféle vagy annál is kevesebb, így-úgy jelenvaló, lappangó veszélyérzet? Azért volt az az özvegye emlegette önkímélet, a másféle hajlamaival ellenkező rendszeres életmód? Ezért volna, hogy költői apperceptációs szerkezetében a priori adva van a mulandóság érzése is: ha virágzó fát lát, benne látja mindjárt a lombtalan telet, ha fiatal lányt lát, eszébe jut a sír, amelyben nyugodni fog. Ezt Szerb Antal írta 1937-ben hihetetlenül érzékeny, okos, némi túlzással: Jékely Zoltán egész életművére érvényes kritikájában. Akkor jelent meg a huszonhárom éves költő első kötete, az ÉJSZAKÁK, harmincnégy vers, közte tíz nagy vers, így látta, jó négy évtizeddel később, a nemzedéktárs Vas István. Szerb Antallal egy időben, Halász Gábor így jellemzi, vagy inkább: festi Jékely versvilágát: ...mint egy furcsa, ábrákkal telerajzolt máguskönyvben, süt a hold, zörgő csontokkal indulnak sétára a halottak, a csillagok titkokat őriznek, a lélek haláltvággyal terhes, mindig ősz van és tél és éjszaka, még a nyulak is idegbajosak, még a mókások is véznák, a szerelem csontvázak ölelkezése. Ó káprázatos színjátéknak, hiteles mesevilágnak látja a Jékely-lírárt: Mennyi staffage, és milyen érzelmi helytállás a japános papírkulisszák mögött!, és úgy érzi, kántál és pózol, megjátssza ő is kortársai szerepét, a mindennapos félelmet, a baráti halált, az élet macabre eltorzítását, szóval divat, modor, de azért a kritikus a harmadik nemzedék legjelentékenyebb költőjének tartja Jékelyt, mert jelzőinek hinni kell – búgó századok, vasfogú órák, nagykörmű szél, a fogak csonthorgonya – hitelesítik a verset. Lehet persze ősoket, mintákat keresni (teszik is, okkal, sokan) a középkori haláltáncokban, ubi sunt-versekben, Villonban vagy a keserű késő romantikában, Donne-ban, Rilkében vagy Laforgue-ban. Lehet ezzel-azzal magyarázni, miért, honnan a Jékely-lírában ez az annyiféle alakot öltő, minduntalan megtestesülő rengeteg halál, az egyetemes enyészet iszonyúan gyönyörű képei, nagyjelenetei. (Találomra kettő: Egykor úgy fogsz aludni lenn a porban / emlékestül, mint egy keleti város, / amelyről már Isten se tudja, hol van. Vagy egy szerelmes séta közben: Kék csillagát sziklaszín bükk alatt / hetykén lengeti már a télizöld; / alatta nagy barlanglakó vadak / csontvázait morzsolgatja a föld.) Hadd tegyem én most oda a lehető

készítések közé ezt is: Jékelynek elemien érzéki természete volt, s ez kétféleképpen is alakítja líráját. Először is: sosem tudott, nem is akart ellenállni a szépség, a női test kihívásának. Legszebb ismeremes verseinek erotikus sugárzása, testmelege van. S mögötte a soha-többet-így fenyegetése. Együtt a birtoklásvágy, a beteljesülés, az öröknek érzett pillanat és az ideiglenesség, a veszendőség, a mindennek múlása. A CSONTJAIMHOZ két sora így szól: *...nézem csontjaim, kik velem loholtak, s kiket lelkem csúful magukra hagy.* Csúful, mert az örökkévaló, akárhogy is, anyagtalan valónk magára hagyja, odaveti a pusztulásnak egyszeri formánkat. Érzékeink által élünk, és csakis általuk él bennünk kis mindenségünk, mulandó osztályrészünk.

A nyitóstrófában a mozdulatait élvező könnyű kezet érezni, a játékos előadást, a köznapias nyelvet. Benne van ugyan dióhéjban a későbbiekben drámaian-tragikusan, a bibliai Ezékiel hangján előadott, szenvedélyesen személyes apokalipszis, de kamaszínpadra állítva. Majd a második versszakban megsűrűsödik-súlyosodik az innen múlt idejű történet, a feltámadást nem ígérő vigasztalan bomlás most már az egész teret betölti, nem erkölcsi-vallási-filozófiai fogalmakban, hanem mesterien rendezett testes, látható-tapintható képekben, jelenetekben mutatja meg magát. Az imént azt mondtam: Jékelynek elemien érzéki természete volt. Más értelemben, de ebben a verstechnikában is azt érzem. Mondjam inkább szenzualitásnak? A szerelemben világ-szemléletet teremt. Itt egy hihetetlenül hatásos versmódot. Amit, gyerekkorától, látott, hallott, ízelt, tapintott, beleköltözött, ott maradt tudatában-tudatalattijában, készen rá, hogy, ha szükséges, felbukjon a homályból, s hasznosítható versdarabbá váljon. Valahogy így gondolta Szerb Antal is: *Jékely nem költői képeket és hasonlatokat ír, nem a költészet nagy és nagyszerű formulakincsét variálja új mintákba, hanem azt írja, ami van. A naturalista író lelkiismeretességével, sőt, olykor a természettudós lelkiismeretével csak olyan dolgokat ír le, amiket csakugyan látott, láthatott vagy vizionálhatott. Azok közé a nagyon ritka költők közé tartozik, akik nem szavakat írnak, hanem dolgokat.* Vagyis már-már testi kapcsolatban van a neki minden ízükben ismerős élőkkal, tárgyakkal, világdarabokkal, azokat teszi, ha úgy adódik, a versbe (szavakkal persze, hogy is lehetne másképp). Látványos példája ennek a CSONTJAIMHOZ: a maga majdani csontvázát állítja elénk, a részletek sokfelől érkező, sokfelé nyíló képzetömegeivel. Felülről, a koponyától lefelé: *A koponyám mázsás agyag súlyától, / száz év se kell, háromfelé reped,* figyeljük csak az aligha tudatosan odatett kulcsszavakat: attól látjuk, hisszük el igazán az egészet, hogy az agyag mázsás, s hogy a koponya (*száz év se kell!*) nem egyszerűen szétmállik, hanem *háromfelé reped.* S hogy *belészívárog egy tavaszi zápor* (szerethette ezt az elképzelt képet Jékely, ott van, egy kicsit másképp, a CSONTJAIMHOZ-zal egyidős ENYEDEN ŐSZ VAN-ban is: *Magasságból hull ölmos permeteg: / nyirkos felhőcsigák fekete vére: / a sárga föld beissza s rácsepeg / nagyapám csontkezére*), a *tavaszi* talán a legfontosabb benne. Mert ebben a mondatban két világ találkozik, a fényes, sarjasztó-teremtő fenti és az öröksötét lenti. Ha egy csontvázra gondolunk (az enyedi természetrajzszertárban láthatott egyet Jékely), leginkább a koponya világító fogsora jut eszünkbe. Leírása tankönyvbe illő szakszerű (*egy természettudós lelkiismeretével ír, mondja Szerb Antal*): *A fogaim, miket húsz-harminc évig / koptattak ételek, martak savak,* a versben mégis hevesen személyes háttere van. Az evés: mindennapi életünk élvezete, kényszere, kártevése. Mintha ebben a két sorban is ott volna a vers összetartó-széthúzó kétszólalmúsága. Hát még ha hozzáolvassuk a következőt: *a fogaim kicsorbult sora fénylik,* egymás mellett a *kicsorbult* és a *fénylik*, a csontba írt romlás és a háborzongatóan mégis-szép. És *időtlen időnkig fénylik: a föld alá szorult, lefozott véges örökkévalóság nem húzza át a halált, de azért, a szavak külön életet is*

élnek. Világítanak a fekete térben. A koponya alatt a gerinc – az eleven test erősáramainak vezetője: *csak úgy ropogtak benne a csigolyák és lüktetett a vér, de a ropogtakra a kirothadt rímél, s a szétpergő gazdátlan csigolyákat, mert Jékely lidérces képzelete a föld alatt is megtalálja a csakis neki valót, felfűzi egy kígyó vagy egy gyökér.*

A verszáró két strófa zavartalan remeklés. Aligha tudatosan (nem is illene Jékelyhez), valami belső készítésre, kényszerre, felhangosítja a versben kezdettől hallható két- (vagy több-) szólamúságot. A nőstestre, a húsrabőrre sóvár *szegény kéz* az eleven emberé, de a *nem mozdulhatsz meg ott* a (már-már nem is képzeletben) föld alatt enyészőé. Úgy érezzük (ez a költészet ereje), hogy ez is, az is jelen idejű. A két szólam, amely korábban hol összefonódik, hol szétválik, itt szinte egyszerre szól. S megint, akárcsak az első versszakban, a mesés képzelet, a majdnem mesenyelv, egyszerre játékos és komoly: *S ti lábaim, sebes, vad agaracskák*, valami sajgó tündöklést ad az olyan hatásosan megidézett elmúlásnak, egyszersemind baljós árnyékot vet létünkre. Hogy kerül a versbe, a verscsináló tudatba ez a bizarr *agaracskák*? Legszívesebben azt mondanám: valaki súg Jékelynek, verse mögött egy ellenőrizhetetlen irracionális tartomány van. Aztán, a strófa közepén megint két tündökletes kép: *akik leányok lábát szorították / s felhők alá rúgtátok fel a labdát*, a testi szerelem és az enyedi kollégium. Hozott anyag, ez a kép ott van a NAGYVAKÁCIÓ AZ ENYEDI KOLLÉGIUMBAN zárószakaszában: *Jer, kiskomám, puffantsuk jó magasra / sáros labdánkat: mint sötét pecsét, / üljön nyoma a tetőtől araszra, / s ne marja le se jég, se víz, se év!*, s rá az olyan beidegzett mozdulattal lefelé terelt, elsötétülő folytatás, *legyen ott akkor is, mikor a labdánk / már régesrég elvitte a patak, / legyen ott akkor is, mikor hanyattág / fekszünk ki tudja hol a föld alatt...* Beidegzett mozdulat? Hadd tegyem gyorsan hozzá: sem ebben, sem abban a versben nincs egy cseppnyi rutin, kimódolt szenvelgés, túlhabzó érzelem. Színjáték sem. Ilyen volt Jékely kedélye, váratlan váltásokkal tele. Aztán a zárósor, az *örökre megmereszt a síri hapták!* Hogy az elnyűtt, ódon zengésű síri után, ráadásul a vers végére, odateszi ezt az osztrákból honosított, másféle helyzetekhez illő *haptákot*. Alvajáró biztonsággal hárítja el a kínálkozó pátoszt. Ezzel a katonaszóval megtöri a versívet, leejti a hangot, de eretnek versbe hívásával csak láthatóbbá, jelenvalóbbá teszi a csontvázat. Sokan egyneműnek, erdélyiesen ékesnek érzik stílusát, pedig, mint itt is, meg-megtöri köznapias, prózai, majdnem szleng szavakkal vagy éppen tudományos szakkifejezésekkel. Mert ehhez is értett Jékely.

Tóth Krisztina

AZ ENYÉSZET ÍNYENCE

Jékely Zoltán olyan költő, akit az ember fiatalon azért szeret, mert az ifjúkorban lelkünkben annyira erős fájdalmas, nosztalgikus érzéseket szólaltatja meg, hiszen folyton az idővel, az elmúlással foglalkozik, később, idősebb korában pedig azért kedvel, mert Jékely valójában egy gyerek szemével látja a világot: érthetetlen, szorongató víziók és furcsa részletek összességének. Költészete félreismerhetetlen, kesernyés összhangzatban olvasgatója össze az alkatához közel álló elődök hangját. Kosztolányi alkonyati fényben